

Joanna Schmidt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0148-7095>

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny

email: asiaschmidt1@wp.pl

Wielkość i struktura gospodarstw domowych w Siemiatyczach w 1807 roku

The Size and Composition of Households in Siemiatycze in 1807

Abstrakt

Celem artykułu jest poznanie charakterystyki rodzinnych gospodarstw domowych mieszkańców Siemiatycz, uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jaki był ich dominujący model oraz jak kształtowała się obecność różnych kategorii domowników – krewnych, służby i komorników. Dzięki temu możliwe będzie włączenie się w dyskusję nad geografią europejskich struktur gospodarstw domowych. Przyjęty w nauce model dzieli Europę na dwie strefy: zachodnią i wschodnią, do których później wprowadzono modyfikacje. W strefie zachodniej dominowało gospodarstwo proste z dużym udziałem służby i komorników, a we wschodniej, do której zaliczają się wschodnie tereny ziem polskich, gospodarstwo złożone funkcjonujące zasadniczo bez najemnych pracowników fizycznych. Podstawę badań stanowi

Abstract

The article has been written to reveal the main features of households of Siemiatycze with their dominant model and the presence of various categories of household members – relatives, servants and lodgers. In that way it will be possible to join the discussion on the geography of the European structure of households. According to the accepted model Europe is divided into two spheres: western and eastern; the model has been later modified. In the western sphere the dominant household has been simple with high participation rates of servants and tenants; and in the eastern sphere – eastern part of Poland belongs to that sphere – the dominant households were elaborate, generally without hired blue-collar workers. The source basis for the research has been a hand-written list of Roman Catholic parishes of

rękopiśmienny spis parafii rzymskokatolickiej z 1807 roku. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w Siemiatyczach, pomimo usytuowania na wschodzie obecny był zasadniczo model form rodzinnych typowy dla Europy Zachodniej. Gospodarstwa proste stanowiły większość (74%), a wielorodzinne występowały rzadko (7%).

1807. After analysing the sources it has turned out that in Siemiatycze, in spite of the village being situated in the eastern sphere, the dominant model of households was the one typical of Western Europe. Simple households were in the majority (74%), and multi-family households were rare (7%).

Wstęp

Do końca okresu przedprzemysłowego środki na utrzymanie większej części społeczeństwa uzależnione były od własnej pracy fizycznej. Dlatego istotną rolę nie tylko w życiu społecznym, ale też i w gospodarczym, pełniło gospodarstwo domowe. W jego skład, oprócz rodziny biologicznej, wchodziłi wszyscy domownicy, którzy podlegali jednemu kierownikowi, włącznie ze służbą i innymi osobami spokrewnionymi lub nie¹. Wszyscy oni mieli przydzielone zadania związane z pracą zawodową gospodarza (głowy gospodarstwa domowego)². Badania nad strategiami małżeństw oraz związanymi z tym formami rodzinnych gospodarstw domowych prowadzone są już od dawna i wywołały międzynarodową dyskusję. Zapoczątkowana ona została przez szwedzkiego demografa Johna Hajnala, który zaproponował podział Europy na dwie strefy: zachodnią i wschodnią – według linii łączącej Petersburg z Triestem³. Kraje Europy Wschodniej, do których zaliczono również wschodnie regiony ziem polskich, cechowały się niewielkim odsetkiem kobiet definitywnie samotnych, wczesnym zawieraniem małżeństw i – w związku z tym – dużymi proporcjami gospodarstw złożonych z rodzin młodych małżonków i ich rodziców. Były one więc znacznych rozmiarów: w ich skład wchodziłi bliżsi i dalsi krewni. Z powodu dużej liczby osób zdolnych do pracy rzadkim zjawiskiem było zatrudnianie służby domowej oraz przyjmowanie osób niespokrewnionych – komorników. Odwrotnie rozkładało się to na zachodzie: decyzja o zawarciu małżeństwa była odkładana w czasie, dlatego po ślubie

---

¹ Mikołaj Szołtysek, „Households and Family System in Early Modern Europe”, w: *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750*, vol. 1: *Peoples and Place*, red. Hamish Scott (Oxford: Oxford University Press, 2015), 1.

² Tamże, 4.

³ John Hajnal, „Two Kinds of Preindustrial Household Formation System”, w: *Family Forms in Historic Europe*, red. Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 65–104.

najczęściej tworzono gospodarstwa proste, nieobejmujące rodziców ani dodatkowych krewnych, lecz służbę i komorników. Model ten został później zmodyfikowany przez Petera Lasletta – nie podważając odmienności Europy Zachodniej, wydzielił on trzy dodatkowe strefy Europy kontynentalnej, które wyróżniały się przede wszystkim większym skomplikowaniem struktur rodzinnych przy młodszym wieku nowożeńców⁴. Oba modele były jednak tworzone bez znajomości szczegółowych wyników badań z różnych krajów, stąd ich wartość zaczęto wkrótce kwestionować. Stwierdzono, że istnieje o wiele większa różnorodność regionalna form rodzinnych⁵. Dla terenu ziem polskich Mikołaj Szołtysek wydzielił nawet cztery strefy: jedną typową dla terenów zachodnich i trzy wschodnie (West, East 1, East 2, East 3). Wraz z przechodzeniem z Zachodu na Wschód stopniowo malał udział gospodarstw nuklearnych na rzecz wielorodzinnych, przy jednoczesnym spadku liczebnym służby domowej i komorników⁶. Do tej pory w największym stopniu przebadane zostały centralne ziemie Polski przedrozbiorowej. Rodziną wielkopolską i jej gospodarstwem zajmowali się m.in. Julian Jańczak, Konrad Rzemieniecki, Włodzimierz Obraniak⁷. Strukturę rodziny wiejskiej z Kujaw badał Michał Kopczyński⁸, a z terenu Górnego i Dolnego Śląska Zbigniew Kwaśny⁹. Badania porównawcze nad rodziną i gospodarstwem domowym mieszczan z małych miast wielkopolskich, małopolskich oraz największych – Warszawy i Krakowa – prowadził Cezary Kukło¹⁰. Natomiast niewiele uwagi

---

⁴ Peter Laslett, „Family and Household as Work and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared”, w: *Family Forms in Historic Europe*, red. Richard Wall, Peter Laslett (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 513–564.

⁵ O dyskusji nad geografią form rodzinnych zob. Karl Kaser, „The Balkan Joint Family: Redefining a Problem”, *Social Science History* 18 (1994), 2: 243–269; Piotr Guzowski, „Geneza europejskiego modelu małżeństwa”, *Przeszłość Demograficzna Polski* (dalej: *PDP*) 31 (2012): 7–41.

⁶ Mikołaj Szołtysek, „Three Kinds of Preindustrial Household Formation System in Historical Eastern Europe: A Challenge to Spatial Patterns of the European Family”, *The History of The Family* 13 (2008), 3: 225–257.

⁷ Konrad Rzemieniecki, „Cykl rozwojowy gospodarstwa chłopskiego na przykładzie wsi parafii Będków (na podstawie spisu ludności z 1791 r.)”, *PDP* 26 (2005): 117–130; Julian Janczak, „Dom, gospodarstwo i rodzina wiejska w Wieluńskim u schyłku XVIII stulecia”, w: *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, red. Piotr Franaszek (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000), 117–139; Włodzimierz Obraniak, *Sytuacja demograficzna komorników i czeladzi chłopskiej w wieluńskim w końcu XVIII w.*, *PDP* 2 (1968): 109–117.

⁸ Michał Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVI–XVIII w.* (Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 1998).

⁹ Zbigniew Kwaśny, „Rodzina chłopska na Śląsku w XVIII i połowie XIX w.”, w: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2: *Przemiany społeczne a model rodziny*, red. Anna Żarnowska (Gdańsk–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995), 23–32.

¹⁰ Cezary Kukło, „Urodzić się i zestarzeć w mieście polskim”, w: *Między Zachodem i Wschodem. Studia ku czci profesora Jana Staszewskiego*, t. 2, red. Jarosław Dumanowski (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003), 345–353; tenże, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim*

poświęcono dotychczas wschodnim terenom Rzeczypospolitej, w tym Podlasia. Jedną z publikacji jest praca Anny Laszuk, lecz jej zakres chronologiczny obejmuje tylko drugą połowę wieku XVII¹¹.

Niniejszy artykuł stanowi próbę włączenia się w powyżej przedstawioną dyskusję. Zamierzeniem autorki jest przybliżenie sytuacji demograficznej gospodarstwa rodzinnego w położonych na południu Podlasia Siemiatyczach. Celem badań jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy charakter tamtejszych gospodarstw rodzinnych był odmienny niż w państwach Europy Zachodniej oraz w centralnych regionach ziem polskich. Na początku przeanalizowano przeciętny wiek zawierania małżeństw, a następnie wielkość i strukturę gospodarstw z uwzględnieniem płci oraz wieku gospodarzy, obecności służby i komorników.

Siemiatycze były miastem prywatnym, liczącym u progu XIX wieku około 2630 mieszkańców¹². Przez ponad 200 lat należały do rodu Sapiarów. Po śmierci ostatniej dziedziczki dóbr, Anny z Sapiarów Jabłonowskiej (1728–1800), zostały kupione przez warszawskiego bankiera Jana Mayznera i w późniejszych latach zarządzane przez jego spadkobierców¹³. W 1795 roku, razem z większością przedrozbiorowego województwa podlaskiego, znalazły się pod panowaniem pruskim, a po układzie w Tylży z 1807 roku weszły w skład utworzonego na mocy porozumienia między Francją a Rosją obwodu białostockiego, przyłączonego bezpośrednio do Cesarstwa Rosyjskiego. Pod względem administracyjnym Siemiatycze leżały w granicach powiatu drohickiego. Tak jak na większości obszarów Podlasia, ludność była niejednolita pod względem etnicznym i wyznaniowym. W początkach XIX wieku zamieszkiwali tu Polacy wyznania rzymskokatolickiego, ludność ruska wyznania unickiego, nieliczni wyznawcy prawosławia, Żydzi oraz ewangelicy¹⁴. Dane statystyczne pochodzą dopiero z roku 1878 roku, a więc po likwidacji kościoła unickiego, którego wierni zostali włączeni do cerkwi prawosławnej¹⁵. Wtedy tamtejsza parafia rzymskokatolicka liczyła 3310 wiernych, prawosławna 2005, a liczebność ludności żydowskiej wynosiła 3600 osób¹⁶.

---

u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998).

¹¹ Anna Laszuk, *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku* (Białystok–Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 1999).

¹² Jan Wąsicki, *Pruskie opisy miast polskich. Departament białostocki* (Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1964), 81.

¹³ Adam Dobroński, „Siemiatycze pod zaborem rosyjskim”, w: *Studia i materiały do dziejów Siemiatycz*, red. Henryk Majecki (Warszawa: PWN, 1989), 92.

¹⁴ Tamże, 92–93.

¹⁵ Tamże, 96.

¹⁶ Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, według planu Fulipa Sulmierskiego, red., *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10 (Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1880), 542.

Anna Jabłonowska, właścicielka miasta, dążyła różnymi sposobami do jego rozwoju gospodarczego, sprowadzając wyspecjalizowanych rzemieślników, ustanawiając targi i jarmarki, jak również reorganizując system cechowy¹⁷. Mimo tych zabiegów na przełomie XVIII i XIX wieku Siemiatycze nie stały się znaczącym ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym¹⁸. Część mieszkańców zajmowała się rolnictwem. Miasto posiadało 100 włók ziemi, a na jedno gospodarstwo domowe przypadało około 0,2 włóki¹⁹. Według ustaleń badaczy nie wystarczało to na utrzymanie rodziny, lecz stanowiło zajęcie dodatkowe²⁰. Zgodnie ze statystykami sporządzonymi przez urzędników pruskich w końcu XVIII wieku w mieście było 296 rzemieślników (11% ogółu) i 13 drobnych kupców (0,4%²¹). Dobrym wyznacznikiem poziomu rozwoju miejskiego rzemiosła jest liczba specjalności. W dużych miastach jest ona największa, tam też występują zawody wyspecjalizowane. W Siemiatyczach zanotowano 32 specjalności, podczas gdy np. w końcu XVI wieku w Krakowie 46, a w Gdańsku 60²². Analiza struktury branżowej siemiatyckiego rzemiosła pokazuje, że dominowało skórzane i, w mniejszym stopniu, włókiennicze, co wynikało z dostępności materiałów. Natomiast minimalny był udział rzemiosła spożywczego, gdyż część produktów żywnościowych mieszczanie byli w stanie zapewnić sobie we własnym zakresie, korzystając z pól i ogrodów (por. tab. 1).

Tabela. 1. Liczba rzemieślników w Siemiatyczach w 1799 roku według branż

Branża	Liczby bezwzględne	Liczby względne (%)
Włókiennicza	95	32,1
Spożywcza	13	4,4
Skórzana	120	40,5
Drzewna	21	7,1
Metalowa	15	5,1
Ceramiczna i budowlana	17	5,7
Inne	15	5,1
Razem	296	100,0

Źródło: Wąsicki, *Pruskie*, 81.

¹⁷ Józef Maroszek, „Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI–XVIII w.”, w: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, red. Maria Kwapien, Józef Maroszek, Andrzej Wyrobisz (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976), 189.

¹⁸ Dobroński, „Siemiatycze”, 83.

¹⁹ Wąsicki, *Pruskie*.

²⁰ Andrzej Wyrobisz, „Typy funkcjonalne miast polskich XVI–XVIII w.”, *Przegląd Historyczny* 72 (1981), 1: 30.

²¹ Wąsicki *Pruskie*, 88.

²² Wyrobisz, „Typy”. 33.

W badanej społeczności funkcjonowały też pojedyncze warsztaty rzemiosła wyspecjalizowanego o charakterze unikalnym: zegarmistrz, złotnik czy brązownik.

Podstawę źródłową niniejszych badań stanowi rękopiśmienny spis wiernych siemiatyckiej parafii rzymskokatolickiej z 1807 roku²³. Zawartość formularza spisowego jest zbliżona do prowadzonych powszechnie od początku XVII wieku spisów *status animarum*. Parafianie zarejestrowani zostali według gospodarstw domowych, a miejsce na karcie spisowej odzwierciedla pozycję w obrębie gospodarstwa. Na pierwszym miejscu wpisywano gospodarza, a poniżej w odpowiedniej kolejności pozostałych domowników: żonę, synów, córki, dalszych krewnych, służbę i komorników. Dodatkową informacją jest wykonywany zawód, lecz podany został zaledwie u 31 spośród 172 gospodarzy (15%). Nie dysponujemy szczegółowymi informacjami odnośnie do okoliczności powstawania spisu. Nie zostały odnotowane personalia jego autora, co jest istotne przy ocenie wiarygodności źródła. Był nim najpewniej jeden lub nawet kilku księży misjonarzy ze zgromadzenia św. Wincentego a Paolo, pełniących posługę w siemiatyckim kościele parafialnym.

Struktura parafian według wieku i płci

W omawianym spisie zarejestrowano 742 osoby zamieszkujące w 132 budynkach mieszkalnych. Są to wierni parafii rzymskokatolickiej, najprawdopodobniej tylko ochrzczeni. Wiemy, że u progu XIX wieku miasto liczyło około 2630 mieszkańców²⁴, stąd, z uwagi na uwarunkowania religijno-etniczne, analizom poddano jedynie około jednej trzeciej ogółu mieszczan.

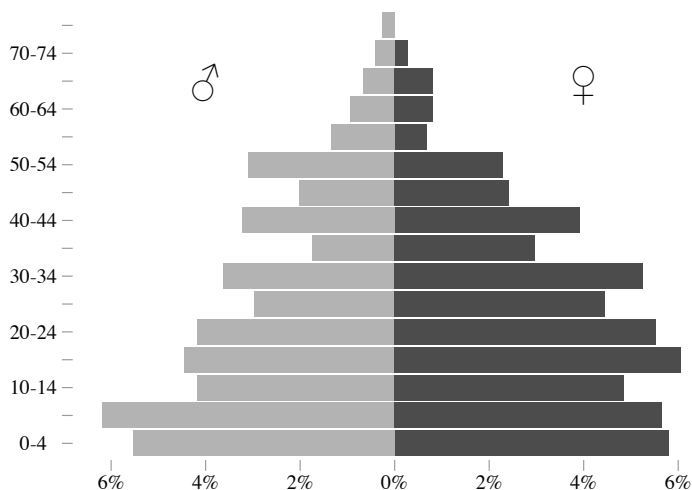
Wiek określono u większości osób (97,9%). Tylko w szesnastu wpisach brakowało informacji na ten temat. Wpisy te dotyczą jednak specyficznej grupy ludności: pensjonariuszy przytułku, kilkorga służących oraz osób pochodzenia ruskiego, będących członkami rodzin katolickich. Struktura wieku cechuje się typową dla społeczeństw przedprzemysłowych przewagą osób w wieku przedprodukcyjnym (0–19 lat) i produkcyjnym (20–59), a niewielkim odsetkiem ludności w wieku starczym (zob. wykres 1). Stanowią one odpowiednio 46,2, 49,5 i 4,3% ogółu ludności wyznania katolickiego. Jednakże w oparciu o wyniki badań nad bardziej wiarygodnymi źródłami tego typu, mamy podstawę do przypuszczenia, iż w omawianym spisie pominięto część osób w niektórych grupach wiekowych. Przede wszystkim nie rejestrowano niemowląt, a dzieci do drugiego roku życia

²³ Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie, Zespół Akt Parafialnych Wniebowzięcia NMP w Siemiatyczach, III/S/4, Księga spisu parafialnego parafii Siemiatycze.

²⁴ Wąsicki, *Pruskie*, 88–89.

stanowiły zaledwie 4,7% ogółu. Badania prowadzone na zachodzie Europy, gdzie statystyka ludności była na wyższym poziomie, wykazały, że odsetek dzieci poniżej dwóch lat wynosi zazwyczaj więcej niż 10% całego społeczeństwa. Tym samym odsetek ogółu dzieci (32%) był nieco niższy od wartości uznawanej za bardziej prawdopodobną (38–40%). Natomiast liczebność najstarszych roczników zbliżona była do zaobserwowanej w mniejszych miastach Korony z końca XVIII wieku, gdzie stanowili około 5% populacji²⁵, oraz czeskich: w niewielkich Domazlicach w 1830 roku ich odsetek wynosił ok. 6,5%²⁶. Więcej starców, do 12,5%, notowano w miastach francuskich, gdyż tamtejsza ludność stosowała wcześniej i w większym stopniu metody regulacji urodzeń, przez co struktura wieku była odmienna²⁷.

Wykres 1. Ludność Siemiatycz w 1807 roku według płci i wieku

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Drohiczyń, Zespół Akt Parafialnych Wniebowzięcia NMP w Siemiatyczach, III/S/4, Księga spisu parafialnego parafii Siemiatycze.

²⁵ Radosław Poniak, „Starość ludzi luźnych. Aspekty demograficzne i ekonomiczne”, w: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku*, t. 1: *Aspekty społeczno-kulturowe*, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarz (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016), 134.

²⁶ Petr Muzik, „Obywatelstwo mesta Domazlic v letech 1631–1830”, *Sbornik Archivnich Praci* 36 (1986), 1: 167.

²⁷ Cezary Kukło, „Gospodarstwa osób starszego pokolenia w miastach na ziemiach polskich w epoce późnofeudalnej”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 58 (2010), 1: 126.

Tak jak w większości miast staropolskich oraz innych europejskich, populacja siemiatycka cechowała się przewagą kobiet²⁸. Współczynnik feminizacji wynosił tam 113. Z dotychczasowych obserwacji wynika, że kobiety dominowały głównie w miastach większych: np. w Grodnie współczynnik feminizacji wynosił 112, a w stołecznej parafii świętokrzyskiej 116²⁹. Jednak rozpatrując poszczególne grupy wiekowe, można zauważyć pewne różnice, które sygnalizują usterki w ich rejestracji. Wśród osób najstarszych zaznacza się nieznaczna przewaga mężczyzn, chociaż to kobiety statystycznie żyły o kilka lat dłużej³⁰. Zastanawia natomiast znaczna przewaga kobiet w wieku rozrodczym, szczególnie między 35. a 44. rokiem życia (współczynnik feminizacji 144). W tym okresie życia kobiety w bardzo wysokim stopniu narażone były na śmierć w wyniku powikłań poporodowych, a więc współczynnik feminizacji w tym przedziale wiekowym powinien być stosunkowo niski³¹. Można w tym miejscu postawić pytanie, czy różnice te wynikają z lepszej jakości statystyki ludnościowej, czy powodem była np. lepsza jakość życia i opieka medyczna w krajach Europy Zachodniej, co przyczyniało się do większej przeżywalności dzieci i wydłużenia życia w wieku podeszłym³². Mogły też wystąpić inne czynniki, jak np. emigracja mężczyzn do pracy w większych miastach, a także pobór do wojska, które wpłynęły na przewagę kobiet w wieku produkcyjnym.

Wiek zawierania małżeństw i zjawisko celibatu definitywnego kobiet

Podstawowym czynnikiem, który decydował o ukształtowaniu odmiennych form gospodarstw domowych, był wiek zawierania małżeństw. Analizy Johna Hajnala wykazały, że na zachodzie Europy (Wyspy Brytyjskie, Niderlandy, Francja, kraje niemieckie i Skandynawia) był on wyższy niż na wschodzie. Kobiety wychodziły tam za mąż, mając przeciętnie więcej niż 23 lata, a mężczyźni powyżej 26 lat. Natomiast w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, na podstawie badań z Rosji, Węgier i Włoch, wiemy, że przeciętny wiek zawierania małżeństw

---

²⁸ W miastach francuskich, angielskich i szwajcarskich na 100 kobiet przypadało 80 mężczyzn, Antoinette Fauve-Chamoux, „Rodzina a gospodarstwo w Europie przedprzemysłowej (XVI–XVIII wiek)”, *Studia Podlaskie* 5 (1995): 143.

²⁹ Kukło, „Gospodarstwa”, 125.

³⁰ Marek Okólski, Agnieszka Fihel, *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012), 143.

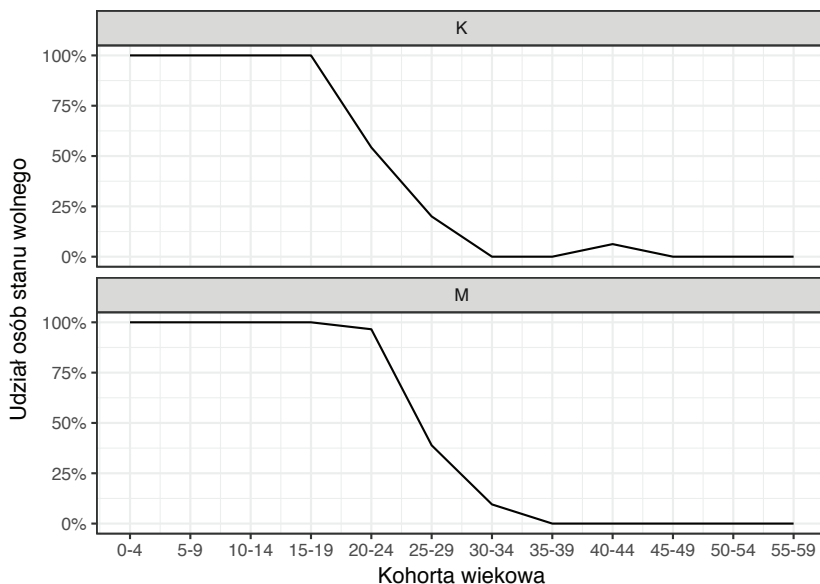
³¹ Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 239–240.

³² Maria Nietyksza, „Urbanizacja doby przemysłu a przemiany demograficzne”, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny zjazd Historyków Polskich. Wrocław 15–18 września 1999 roku. Pamiętnik*, red. Krzysztof Ruchniewicz, Jakub Tyszkiewicz, Wojciech Wrzesiński, t. 3, cz. 1 (Wrocław: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999), 281.

wynosił dla kobiet poniżej 21 lat, a dla mężczyzn poniżej 26³³. Wyniki uzyskane z analiz siemiatyckich spisów parafialnych wpisują tamtejszą społeczność w model zachodnioeuropejski. Kobiety stawały na ślubnym kobiercu średnio w wieku 24 lat, a mężczyźni 27,2 lat.

Wykres 2. Udział osób stanu wolnego w Siemiatyczach w 1807 roku według płci i wieku

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Drohiczyne, Zespół Akt Parafialnych Wniebowzięcia NMP w Siemiatyczach, III/S/4, Księga spisu parafialnego parafii Siemiatyce.

Innym czynnikiem, który oprócz wieku zawarcia pierwszego związku małżeńskiego różnicuje europejskie modele małżeństw, jest stosunek kobiet definitywnie samotnych do ogółu kobiet po 50. roku życia. Według wyliczeń badaczy zachodnioeuropejskich kobiety stanu wolnego stanowią 10%, a częściej 15% wszystkich kobiet w wieku powyżej 50 lat³⁴. Analiza spisów parafii siemiatyckiej, aczkolwiek obciążona błędem statystycznym, daje podstawy do stwierdzenia, że w badanej społeczności grupa kobiet, które nie wyszły nigdy za mąż, była prawie nieobecna (zob. wykres 2). Jednakże jest to zjawisko jak najbardziej zrozumiałe i wytłumaczalne. Celibat definitywny obserwowany był przede wszystkim

³³ Guzowski, „Geneza”, 9.

³⁴ Tamże, 14.

w dużych miastach, będących centrami przemysłowymi, dokąd kobiety licznie emigrowały w poszukiwaniu lepszego źródła utrzymania. Właśnie dlatego, że pracowały zawodowo, a jednocześnie dysponowały niskimi zarobkami, miały mniejsze szanse na założenie rodziny. Tymczasem Siemiatycze były miastem małym, o profilu rolniczo-rzemieślniczym, który warunkował tradycyjny podział pracy. Stąd statystycznie większa grupa kobiet miała możliwość funkcjonowania w ramach struktur rodzinnych.

Wielkość gospodarstw

Do niedawna w historiografii panował pogląd o dużych rozmiarach miejskiego ogniska domowego, które miało liczyć 8–10 osób, a bogatsze nawet do 20³⁵. Nowsze badania pozwalają jednak wyciągnąć odmienne wnioski. Zwraca się uwagę na to, że na społeczność miejską silnie oddziaływały klęski elementarne, które skutecznie redukowały stan zaludnienia³⁶. Badacze uważają też, że wiejskie gospodarstwa domowe zawsze były większe od miejskich. Przyczyniał się do tego częsty brak jednego z małżonków³⁷, a także późniejszy wiek zawierania małżeństwa i krótsze jego trwanie w mieście³⁸. Również charakter pracy na wsi, odmienny od pracy w mieście, wymagał obecności w gospodarstwie domowym większej liczby osób zdolnych do pracy i w związku z tym odmiennych niż miejskie struktur rodzinnych.

Przeciętne siemiatyckie gospodarstwo składało się z 4,3 osoby. Wielkość tę zestawiono z wynikami uzyskanymi z innych miast i miasteczek o różnym profilu gospodarczym. Dokonano też porównania z wielkościami wiejskich gospodarstw domowych, aby ukazać wpływ warunków ekonomicznych i rodzaju pracy na wielkość ognisk domowych. Niewiele mniejsze były w miastach Korony u schyłku XVIII wieku: w małych ośrodkach o charakterze przemysłowym, jak np. Olkusz i Praszka, ale też w ludniejszym, ale mającym charakter bardziej rolniczy Wieluniu, liczyły one poniżej 3,8 domowników, w największych polskich i europejskich miastach jeszcze mniej – w warszawskiej parafii świętokrzyskiej 3,4³⁹, a we francuskim Reims w 1802 roku tylko 3,2⁴⁰. Zbliżone natomiast było

---

³⁵ Maria Bogucka, „Rodzina w mieście polskim w XVI–XVII w. Wprowadzenie w problematykę”, *Przegląd Historyczny* 74 (1983), 3: 499.

³⁶ Zob. np. Fauve-Chamoux, „Rodzina”, 140.

³⁷ Tamże.

³⁸ W 2 poł. XVIII/XIX w. we wsi Wielen kobiety miały 22,3 lat, w Bejscach 20,5, w Brzeżanach 19, w Poznaniu 24,4. W XVIII w. małżeństwa na wsiach trwały na wsi polskiej nie więcej niż 15 lat, a w miastach nie więcej niż 10 lat, zob. Kukło, *Demografia*, 279–285.

³⁹ Kukło, *Kobieta samotna*, 107–108.

⁴⁰ Fauve-Chamoux, „Rodzina”, 141.

do tych z małego rolniczego Piaseczna (4,5)⁴¹, ale też bardziej rozwiniętej gospodarczo Pszczyny⁴². Przeciętne gospodarstwo siemiatyckie było jednocześnie ponad dwukrotnie mniejsze od tych z rosyjskich wsi, typowych dla wschodnioeuropejskiego modelu, które liczyły średnio od 8 do 9 osób⁴³. Większe rozmiary przyjmowały też we wsiach leżących na terenie ziem ruskich: na Podolu średnio 6,8⁴⁴, tak samo w ziemi chełmskiej⁴⁵.

Uzyskane wyniki pokazują, że rodzina siemiatycka była jednostką na ogół niewielkich rozmiarów, co zbliża ją do modelu zachodnioeuropejskiego. Przedstawione porównania mogą stanowić podstawę hipotezy o nieco większej stabilności ekonomicznej tamtejszej społeczności niż mieszkańców ośrodków wielkomiejskich, spośród których dużą część stanowiła uboga ludność robotnicza zmuszona funkcjonować w pojedynkę. Powyższe analizy ukazują też odmienności między organizacją przebadanych gospodarstw siemiatyckich a typowych wiejskich, położonych zarówno na terenie ziem polskich, jak i dalej na wschód. Mniejsza wielkość siemiatyckich sugeruje, że charakter pracy nie wymagał obecności tak wielu osób.

Tabela. 2. Wielkość gospodarstw domowych w Siemiatyczach w 1807 roku w podziale na wiek i płeć gospodarzy

Wiek gospodarzy	Kobiety	Mężczyźni
20–39	2,8	4,6
40–59	3,4	4,7
60 i więcej	1,3	5,1
Ogółem	2,5	4,8

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie, Zespół Akt Parafialnych Wniebowzięcia NMP w Siemiatyczach, III/S/4, Księga spisu parafialnego par. Siemiatyckie.

Liczba osób zamieszkujących gospodarstwa nie była wielkością stałą, lecz zmieniała się wraz z przechodzeniem przez kolejne etapy życia gospodarzy (zob. tab. 2). Zauważalne są też różnice pod względem ich płci. Ogniska domowe kierowane przez mężczyzn zawsze były większe od kobiecych. Największe rozmiary

⁴¹ Michał Szukała, „Piaseczno w połowie XIX wieku – struktury gospodarstw domowych i ruchliwość społeczna mieszkańców”, *Przegląd Historyczny* 53 (2012), 4: 891.

⁴² Emil Holona, „Ludność miasta Pszczyna w świetle spisu z 1846 r.”, *PDP* 4 (1971): 143.

⁴³ Kaser, „The Balkan”, 247.

⁴⁴ Konrad Rzemieniecki, „Gospodarstwo chłopskie w wybranych wsiach w dobrach teofilowskich na Podolu w 1824 r.”, *PDP* 35 (2014): 42.

⁴⁵ Anna Miesiąc-Stępińska, Konrad Rzemieniecki, „Greckokatolicka rodzina chłopska w ziemi chełmskiej w końcu XVIII w.”, *Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 59 (2009): 7.

przyjmowały u gospodarzy najstarszych, liczących powyżej 60 lat – średnio 5,1 osoby, podczas gdy gospodarstwa ich młodszych kolegów liczyły 4,6 osoby. Wynika to z tego, że mężczyźni nie byli opuszczani przez usamodzielniające się potomstwo, lecz gospodarowali, mniej lub bardziej zgodnie, razem z nim. Natomiast w gospodarstwach prowadzonych przez kobiety dostrzegalna jest odmienna i gorsza sytuacja. O ile ich wielkość wzrastała z 2,8 u gospodyń najmłodszych do 3,4 w przedziale wiekowym między 30. a 49. rokiem życia, o tyle w przypadku kobiet najstarszych przeciętna wielkość zarządzanej przez nie jednostki wynosiła średnio tylko nieznacznie więcej niż jedną osobę. Oznacza to, że w większości przypadków żyły one samotnie, zdane na własne siły w obliczu problemów związanych ze starością.

Struktury gospodarstw domowych

Wielkość gospodarstw w niewielkim tylko stopniu informuje nas o stopniu skomplikowania struktur rodzinnych. Dlatego, aby uzyskać bardziej szczegółową i porównywalną wiedzę, posłużono się najbardziej rozpowszechnioną i uznaną w światowej nauce klasyfikacją gospodarstw domowych autorstwa Petera Lasletta. Zaproponował on podział gospodarstw domowych na pięć podstawowych typów, a te z kolei na podtypy. W pierwszym znajdowały się gospodarstwa osób samotnych, w drugim gospodarstwa bez struktur rodzinnych, w trzecim gospodarstwa rodzinne proste (składające się z pary małżeńskiej bezdzietnej, pary z dziećmi lub z samotnych rodziców z dziećmi). Do czwartego typu zaliczył gospodarstwa rodzinne rozszerzone o dalszego krewnego. Ostatni tworzyły gospodarstwa złożone z co najmniej dwóch rodzin podporządkowanych jednemu kierownikowi⁴⁶.

Analizie poddano 171 gospodarstw zamieszkałych przez 730 osób, gdyż z wyliczeń wyłączono dwa gospodarstwa zamieszkiwane przez 16 osób: tworzone przez mieszkańców domu księży misjonarzy oraz szpitale. Nie stanowią one typowego gospodarstwa rodzinnego, a ich mieszkańcy nie byli ze sobą spokrewnieni. Wśród badanych gospodarstw rodzinnych 73% stanowiły te zarządzane przez mężczyzn, a 27% przez kobiety. Proporcje te były typowe dla miast europejskich XVI–XVIII wieku⁴⁷. Wszystkie gospodarstwa męskie, oprócz jednego przypadku kawalera i jednego wdowca, kierowane były przez mężczyzn żonatych. Natomiast odmienna była droga kobiet do samodzielnego funkcjonowania. W przeważającej większości (86%) sprawowały one funkcję głowy gospodarstwa

⁴⁶ Szerzej nt. klasyfikacji gospodarstw domowych: Kukło, *Demografia*, 149–156.

⁴⁷ W dużych miastach zachodnioeuropejskich proporcje kobiecych gospodarstw domowych stanowiły od 15 do 25%, Fauve-Chamoux, „Rodzina”, 139.

domowego jako osoby o nieznanym stanie cywilnym – były to matki, ale też kobiety samotne.

W Siemiatyczach dominowały gospodarstwa rodzinne proste, które stanowiły 74% wszystkich. Nieznaczny był udział gospodarstw bez struktur rodzinnych, tworzonych przez rodzeństwo. W granicach 7–8% kształtowały się proporcje pozostałych typów – gospodarstw osób samotnych, rozszerzonych oraz wielorodzinnych. Taka struktura zbliżała społeczność siemiatycką do większości ośrodków staropolskich, w których odsetek gospodarstw rodzinnych prostych wynosił od 71 do 85%. Również w podwarszawskim Piasecznie w połowie kolejnego wieku proporcje gospodarstw prostych były zbliżone⁴⁸. Mniej zanotowano ich w największych polskich miastach, Warszawie i Krakowie (blisko 65%). Miasta te spełniały wielorakie funkcje społeczno-gospodarcze, w związku z tym funkcjonowanie w pojedynkę było tam łatwiejsze. (zob. tab. 3).

Tabela 3. Gospodarstwa domowe w wybranych miastach europejskich na przełomie XVIII i XIX wieku według klasyfikacji Petera Lasletta

Miejsce i rok	Typ gospodarstw wg klasyfikacji Petera Lasletta (%)				
	I	II	III	IV	V
Siemiatycze 1807	6,5	2,4	76,8	7,1	7,2
Wieluń 1791	18,4	1,2	71,6	6,2	2,2
Radziejów 1792	7,2	2,4	79,0	8,0	3,2
Warszawa 1791	25	1,7	66,4	6,2	0,9
Dobra teofilowska (Podole), 1827	0,3	1,3	43	23,4	32,1
Corfe Castle (Anglia), 1790	12	4	76	8	1
Triel/Seine (Francja), 1817	17,9	1,1	76,9	4,1	–
Domazlice (Czechy), 1830	7,9	19,1	80,9	–	–

Uwaga: liczby nie sumują się dokładnie do 100 z powodu błędów wynikających z przyjętych zaokrągleń.

Źródło: Kukło, *Kobieta samotna*, 79–82; Rzemieniecki, „Gospodarstwo”, 49; Szołtysek, „Households”, 17; Muzik, „Obywatelstwo”, 172; Flandrin, „Historia”, 294–295.

Na kontynencie europejskim gospodarstwa nuklearne w największym stopniu występowały w Hiszpanii – ich udział w miastach o różnej wielkości wynosił do 85%⁴⁹. We Francji w końcu XVIII wieku w miasteczku Triel-sur-Siene stanowiły one 76%, w Longuenesse 77%⁵⁰, a w czeskich Domazlicach ponad 80%⁵¹. Co ciekawe, taki model przeważał również w podmiejskiej parafii grekokatolickiej na

⁴⁸ Szukała, „Piseczno”, 892.

⁴⁹ Kukło, *Kobieta samotna*, 86.

⁵⁰ Jean L. Flandrin, *Historia rodziny. Pokrewieństwo, dom, seksualność w dawnym społeczeństwie* (Warszawa: Aletheia, 2015), 332.

⁵¹ Muzik, „Obywatelstwo”.

Kresach południowo-wschodnich, która leży już na terenie charakteryzującym się dominacją wschodniego modelu rodziny. Tamtejsze gospodarstwa wielorodzinne stanowiły tylko niecałe 5%⁵². Świadczyć to może o znacznej rozbieżności regionalnej i przypisywaniu zbyt dużego znaczenia czynnikom wyznaniowym. Natomiast odmiennie kształtowało się to na terenie Rosji. Dane z ośrodków miejskich położonych na południowy wschód od Moskwy z 1814 roku pokazują, że jednostki proste były bardzo nieliczne – 79% wszystkich stanowiły złożone⁵³. Taki model rodziny związany jest z zachodnioeuropejskim kręgiem kulturowym, cechującym się dobrze rozwiniętym rynkiem pracy. Rodziny wielopokoleniowe były tworzone tylko w przypadku braku środków materialnych i była to sytuacja przejściowa. Zaobserwowano to zarówno dla miast angielskich⁵⁴, jak i małopolskich⁵⁵. Z Siemiatycz nie dysponujemy jeszcze odpowiednimi źródłami, które potwierdzałyby te prawidłowości.

Tabela 4. Liczba gospodarstw domowych w Siemiatyczach w 1807 roku według typów

Typ i podtyp	Liczby bezwzględne	Liczby względne (%)
1. Samotne	11	6,5
2. Bez struktur rodzinnych	4	2,4
3a. Małżeństwo bezdzietne	20	11,9
3b. Małżeństwo z dziećmi	73	43,4
3d. Wdowa z dziećmi	4	2,4
3e. Rodzic bez współmałżonka:		
– matka	26	15,5
– ojciec	6	3,6
4a. Rodzina z matką lub ojcem dożywotnikiem	3	1,8
4b. Rozszerzone zstępnie	2	1,2
4c. Rozszerzone bocznie	6	3,6
4d. Rozszerzone wstępnie i bocznie	1	0,6
5b. Złożone zstępnie	10	6,0
5d. Bracia i siostry	1	0,6
5e. Inne	1	0,6
Razem	168	100,0

Źródło: jak pod tabelą 2.

⁵² Zbigniew Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie do końca XVIII w.*, t. 3 (Przemysł: TPN w Przemysłu, Uniwersytet Rzeszowski, 2005), 163.

⁵³ Kaser, „The Balkan”, 248.

⁵⁴ Laslett, „Family”, 155.

⁵⁵ Piotr Miodunka, „Wielkość rodziny i gospodarstwa domowego w miastach południowej Małopolski w XVII i XVIII w.”, *PDP* 37 (2015), 2: 132–133.

Analiza wewnętrznych struktur poszczególnych kategorii gospodarstw (zob. tab. 4) wykazuje, że wśród najpowszechniejszych prostych przeważały małżeństwa z dziećmi, a w dalszej kolejności bezdzietne. Uwagę zwraca wysoki odsetek kobiet wychowujących dzieci bez współmałżonka – 13,4% ogółu gospodarstw. Samotne kobiety z dziećmi były kierowniczkami ponad połowy wszystkich gospodarstw kobiecych. Taką sytuację zaobserwowano też w innych miastach, lecz były to ośrodki duże, np. Warszawa i Kraków, a nie małe rolniczo-rzemieślnicze, jakim były Siemiatycze. Dane z tych miast wskazują jednak na znacznie niższy odsetek samotnych matek niż w Siemiatyczach (odpowiednio 4,7 i 4,6% wszystkich). Badacze tłumaczą to czasową nieobecnością męża, który podróżował w interesach, lub jako pracownik najemny zapisany został w gospodarstwie pracodawcy, a także zjawiskiem posiadania nieślubnych dzieci⁵⁶. W Siemiatyczach zawyżona rejestracja samotnych matek mogła też wynikać ze specyficznej struktury wyznaniowej. Obecne były tam małżeństwa mieszane, a mężowie pochodzenia ruskiego nie byli zawsze rejestrowani przez katolickiego kapłana.

Tabela 5. Gospodarstwa domowe w Siemiatyczach w 1807 roku według wieku gospodarzy i typów (%)

Wiek	Typ gospodarstwa											Liczby bezwzględne
	I	II	IIIa	III b	IIIc	IIId	IIId_a	IIIe	IV	V	razem	
20–39	11,3	6,4	11,3	32,3	–	1,6	–	22,6	12,9	1,6	100	62
40–59	2,2	–	11,2	51,7	–	2,2	1,1	20,2	4,5	6,7	100	89
60 i więcej	15,4	–	7,7	30,8	–	–	7,7	–	–	38,4	100	13

Źródło: jak pod tabelą 2.

Dodatkowymi członkami gospodarstw rozszerzonych byli najczęściej krewni młodszy (53%) i boczni (35%). Najrzadziej współzamieszkiwali z rodziną starsi krewni – owdowiali rodzice (12,5%). W gospodarstwach wielorodzinnych dodatkowa komórka tworzona była w zdecydowanej większości przez pokolenie młodsze (83%) przy niewielkim udziale krewnych bocznych. Wyniki tych badań dają podstawę do przypuszczenia, że w Siemiatyczach nie było zwyczaju, aby starzy rodzice przekazywali funkcję kierownika gospodarstwa domowego na rzecz dorosłego, żonatego syna, i przechodzili na dożywocie, lecz do końca życia wykonywali swoje funkcje gospodarcze i społeczne. Inaczej było w przypadku śmierci

⁵⁶ Kukło, *Kobieta samotna*, 82–84.

jednego z małżonków, a w szczególności męża. W spisie występuje tylko jeden mężczyzna w charakterze dożywotnika i był on wdowcem. Struktura wewnętrzna gospodarstw zmieniała się w zależności od wieku gospodarzy (por. tab. 5). Przeanalizowano te zmienności poprzez dokonanie grupowania gospodarstw według wieku ich kierowników. Największe zróżnicowanie zaobserwowano wśród gospodarzy najmłodszych. Byli oni kierownikami wszelkich możliwych typów gospodarstw domowych, w tym przede wszystkim małżeńskich z dziećmi (32%), a tylko jedno gospodarstwo wielorodzinne tworzone było przez młode małżeństwo, starą matkę gospodarza i rodzinę jego brata. Naturalną tendencją jest wzrost liczby gospodarstw małżeńskich z niedorośliymi dziećmi wraz z wiekiem gospodarza. Największy ich odsetek wystąpił w gospodarstwach, których kierownicy znajdowali się w przedziale między 40. a 59. rokiem życia. Wśród gospodarzy najstarszych liczba ognisk domowych tego typu obniżyła się znacznie na rzecz struktury wielorodzinnej. Gospodarstwa jednoosobowe prowadzone były przez osoby najmłodsze, które nie zdążyły jeszcze zawrzeć związku małżeńskiego, i najstarsze – prawdopodobnie owdowiałe.

Tabela 6. Komornicze gospodarstwa domowe w Siemiatyczach w 1807 roku według typów (%)

Wiek	Typ gospodarstwa									Liczby bezwzględne		
	I	II	IIIa ^a	IIIb ^b	IIIc ^c	IIIc_a ^c	IIIc_d	IIIe ^d	IV		V	razem (%)
20–39	–	6,7	13,3	40,0	–	6,7	33,3	–	–	–	100	15
40–59	–	–	9,5	52,4	4,8	–	33,3	–	–	–	100	21

^a gospodarstwo małżeńskie bezdzietne; ^b gospodarstwo małżeńskie z dziećmi; ^c wdowiec z dziećmi w charakterze dożywotnika; ^d rodzic bez określonego stanu cywilnego.

Źródło: jak pod tabelą 2.

Na odrębne potraktowanie zasługuje gospodarstwo rodzinne prowadzone przez komorników (zob. tab. 6). Istotne jest określenie grupy wiekowej, wśród której zamieszkują oni u obcych gospodarzy. Wśród kierowników gospodarstw komornicznych były tylko dwie osoby ponad sześćdziesięcioletnie. Zamieszkiwały one razem ze współmałżonkami, a w tym jedna również z jeszcze nieusamodzielnionymi dziećmi. To spostrzeżenie stanowi także podstawę do twierdzenia, że nie występowało tu zjawisko opuszczania własnego gospodarstwa przez starych rodziców po przekazaniu go dzieciom, co zostało ustalone przez badaczy dla innych regionów. We wsiach ziemi wieluńskiej 1/4 komorników to osoby po 60. roku życia. W szczególności sytuacja ta dotyczyła owdowiałych kobiet. Stanowiły one

3/4 wszystkich osób z badanej grupy w Wieluńskim⁵⁷, a w angielskich miastach powyżej połowy⁵⁸. Wydaje się również, że obejmowanie gospodarstwa komorniczego nie było w Siemiatyczach sytuacją przejściową po zawarciu małżeństwa, którą to prawidłowość wykazywał dla miast małopolskich Piotr Miodunka, co według niego było podyktowane skromnymi warunkami materialnymi młodych małżeństw⁵⁹. W Siemiatyczach rodziny takie miały ustabilizowaną sytuację życiową. Wśród kierowników tego typu gospodarstw równo połowa była w wieku średnim (40–59 lat). W zdecydowanej większości (71,4%) były one nuklearne, zarówno w najmłodszej grupie wiekowej gospodarzy, jak i u gospodarzy nieco starszych (por. tab. 5). Warto nadmienić, iż niektóre z nich zatrudniały nawet służbę, co było jednym z przejawów nieco wyższego statusu społecznego.

Krewni

O strukturze gospodarstw rodzinnych w głównej mierze decyduje obecność krewnych. Wliczane są w tę grupę wszystkie osoby, które nie stanowią rodziny biologicznej: dorosłe dzieci z własnymi rodzinami, rodzeństwo oraz wszystkie inne osoby spokrewnione i spowinowacone. Stanowili oni 8,2% członków gospodarstw badanej społeczności. Odsetek krewnych zbliżony był do zaobserwowanego w zachodnich i centralnych regionach Polski i zarazem odmienny od wyników badań z ziem ruskich. U schyłku XVIII wieku w Warszawie i Krakowie wynosił około 5%, a w mniejszych miastach był jeszcze niższy – tylko 1%⁶⁰. Natomiast na Podolu krewni byli bardzo liczną grupą wchodzącą w skład gospodarstwa – stanowili aż 30% wszystkich domowników⁶¹. Jednocześnie w poszczególnych gospodarstwach siemiatyckich ich liczba była niewielka – średnio 0,5, przy czym najwięcej (1,3) u gospodarzy ponad 60-letnich. Najmniej krewnych zanotowano u gospodarzy w wieku między 40. a 59. rokiem życia.

Zaobserwowane proporcje wieku krewnych ukazują, że przeważały wśród nich osoby najmłodsze oraz w wieku 20–39 lat (42%). (zob. tab. 7). Były to przede wszystkim dorosłe dzieci i wnuki, w trzech gospodarstwach bratankowie

⁵⁷ Obraniak „Sytuacja”, 111–112.

⁵⁸ Richard Wall, „Elderly Persons and Members of Their Household in England and Wales from Preindustrial Times to the Present,” w: *Aging in the Past. Demography, Society and Old Age*, red. David Kertzer, Peter Laslett, (Berkeley: University of California Press, 1995), 99.

⁵⁹ Miodunka, „Wielkość”, 132–133.

⁶⁰ Kukło, „Wielkość i struktura gospodarstwa domowego w Polsce wczesnonowożytnej. Próba charakterystyki”, w: *Cała historia to dzieje ludzi... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80. rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, red. Cezary Kukło, Piotr Guzowski (Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 2004), 178.

⁶¹ Rzemieniecki, „Gospodarstwo chłopskie”, 50.

i w jednym dwie wychowance. Najmniej (2,8%) było krewnych w wieku 40–59 lat, gdyż w tym okresie życia najczęściej osób było samodzielnyimi gospodarzami. Krewnymi pokolenia starszego byli wyłącznie rodzice. Dostrzegalna jest bardzo duża dysproporcja pod względem ich płci – sześć matek i tylko jeden ojciec. Był to przypadek jedyne go wdowca zanotowanego w siemiatyckim spisie, 71-letniego Wojciecha Rakowieckiego, który zamieszkiwał u syna razem z jego żoną, dziećmi i czeladnikami. Obniżanie pozycji owdowiałej matki na rzecz syna i synowej zostało zaobserwowane również w innych społecznościach znajdujących się w granicach wpływów kultury zachodnioeuropejskiej, np. wśród rzemieślników krakowskich⁶², a także na wsi śląskiej⁶³ i kujawskiej⁶⁴. Wynikało ono po części z dłuższego przeciętnego trwania życia kobiet i ich mniejszych szans na powtórne małżeństwo. Jednak odmiennie przedstawia się sytuacja w społeczności grekokatolickiej, a także ormiańskiej na Kresach południowo-wschodnich, gdzie kobiety po śmierci męża w większości przypadków miały silną pozycję i nie ulegały dominacji syna ani synowej⁶⁵.

Tabela 7. Liczba krewnych w gospodarstwach domowych w Siemiatyczach w 1807 roku według wieku i płci

Wiek	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
Poniżej 20	11	6,00	11	18,64	22	37,3
21–39	16	27,12	13	22,03	29	49,1
40–59	2	3,40	–	–	2	3,4
60 i więcej	5	8,50	1	1,70	6	10,2
Razem	34	57,63	25	42,37	59	100,0

Źródło: jak pod tabelą 2.

Przedstawione powyżej proporcje wieku krewnych wskazują na rolę, jaką mieli oni odgrywać w gospodarstwie domowym. Były to osoby przeważnie w pełni sił fizycznych. Nie przyjmowano ich więc z obowiązku udzielania

⁶² Walentyna Najdus, „Rodzina i domownicy rzemieślnika polskiego w latach 1772–1918 na podstawie materiałów małopolskich”, w: *Społeczeństwo polskie XVIII i XIX w. Studia o rodzinie*, red. Janina Leskiewicz, t. 9 (Warszawa: PWN, 1991), 32.

⁶³ Kwaśny, „Rodzina”, 31.

⁶⁴ Michał Kopczyński, „Ludzie starzy w chłopskich i szlacheckich gospodarstwach domowych w Koronie u schyłku XVIII wieku”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 1 (2010): 114–115.

⁶⁵ Budzyński, „Kresy”, 164, 185.

pomocy i opieki, a raczej w nadziei na uzyskanie dodatkowych rąk do pracy⁶⁶. W kwestii podejścia gospodarzy do przyjmowania pod swój dach krewnych dostrzegalne są różnice w zależności od płci i wieku gospodarzy. Kobiety nie utrzymywały żadnych starszych członków rodziny. Najmłodsze przyjmowały rodzeństwo, a trochę starsze (40–59 lat) mieszkaly również z dziećmi i ich rodzinami. Starsi rodzice spędzali resztę życia na utrzymaniu syna, nigdy zaś córki. Wynikało to najprawdopodobniej z pobudek ekonomicznych: rodzeństwo oraz krewni młodszy byli w stanie wykonywać obowiązki gospodarcze, co było bardzo istotne przy braku mężczyzn. Natomiast rodzice sami najczęściej wymagali zapewnienia opieki i wsparcia.

Służba domowa

Najemni pracownicy nie we wszystkich gospodarstwach domowych zostali określone precyzyjnie. W spisach figuruje głównie służba, ale pojawiają się także inne nazwy: chłopcy i czeladź. Do tej ostatniej kategorii zaliczani byli nie tylko uczniowie w gospodarstwach rzemieślników, ale czasem też niewykwalifikowana służba domowa. W jednym z gospodarstw, które należało do przedstawiciela elity majątkowej miasta – doktora, byli jednocześnie służący, czeladź, a także i gospodyni, osoba stojąca najwyżej w hierarchii najemnych pracowników domowych. Ta grupa zawodowa stanowiła w Siemiatyczach niewiele ponad 6% ogółu ludności, a liczona łącznie z czeladzią – 7%. Z ustaleń badaczy wynika, że w Europie Zachodniej, a także i na niektórych obszarach ziem polskich, było to zjawisko powszechne. Jej udział w społeczeństwie miast zachodnioeuropejskich wynosił około 10%⁶⁷, miast staropolskich od 15 do 25% populacji⁶⁸, w latach 40. XIX wieku w Pszczynie⁶⁹ 34%, a w Piasecznie aż 20%⁷⁰. Natomiast w modelu wschodnioeuropejskim służba domowa była zjawiskiem o wiele mniej powszechnym. W parafiach należących do województwa chełmskiego ta grupa zawodowa stanowiła 2% ludności⁷¹. Wśród pracowników domowych w Siemiatyczach, tak jak i innych grup społecznych występujących w miastach, obserwowana jest znaczna jej feminizacja (kobiety stanowiły 56% ogółu służących)⁷². Nie możemy natomiast powiedzieć nic na temat ich stanu cywilnego, gdyż nie był on notowany.

⁶⁶ Tak miało miejsce w XVIII w. Krakowie, gdzie większość krewnych stanowiły stare kobiety, w przeciwieństwie do Warszawy, gdzie przeważały osoby młode, zob. Kukło, „Wielkość”, 179.

⁶⁷ Szołtysek, „Households”, 12.

⁶⁸ Kukło, *Kobieta samotna*, 66.

⁶⁹ Holona, „Ludność”, 164.

⁷⁰ Szukała, „Piaseczno”, 86.

⁷¹ Miesiąc-Stępieńska, Rzemieniecki, „Greckokatolicka”, 104.

⁷² Miodunka, „Wielkość”, 144.

Jedynie w jednym przypadku zanotowano służącego razem z żoną. Zakłada się, że służba była stanu wolnego, lecz znane są przypadki rejestrowania służącego posiadającego własną rodzinę w gospodarstwie jego chlebodawcy⁷³.

Najnowsze badania wykazały również, że służba domowa stanowiła etap cyklu życia człowieka. Podejmowali się jej przede wszystkim ludzie młodzi w celu zdobycia zasobów finansowych, a także wiedzy niezbędnej przed utworzeniem własnej rodziny. W Siemiatyczach na służbę decydowały się wcześniej dziewczyny niż chłopcy. W spisach odnotowano cztery służące liczące mniej niż 16 lat, a mediana wieku żeńskiej służby wynosiła 20. Wśród służących płci męskiej najmłodsi mieli 18 lat (mediana 24). Dzieci dziesięcioletnie i trochę starsze występowały wśród czeladzi (mediana 20). Odnosząc te obserwacje do wyników badań nad innymi miastami polskimi i zachodnioeuropejskimi zauważamy, że siemiatyczanie rozpoczynali służbę w trochę późniejszym wieku, lecz wciąż jeszcze można ich traktować jako ludzi, którzy przyuczają się do dorosłego życia. W warszawskiej parafii świętokrzyskiej ponad połowę zarejestrowanych służących stanowiły osoby między 15. a 19. rokiem życia, podobnie było w końcu XVIII wieku w parafiach francuskich i flandryjskich⁷⁴.

Obecność służby w gospodarstwach zależała od wieku jego kierownika oraz od typu prowadzonego przez niego gospodarstwa. Służący zatrudniani byli najczęściej u rodzin nuklearnych z dziećmi (56%). Należałoby oczekiwać, że były to rodziny, które posiadały małe dzieci, do opieki nad którymi potrzebna była pomoc. Jednakże tylko połowę z rodzin ze służbą stanowiły te, których dzieci nie ukończyły 10. roku życia. Służących rejestrowano też, lecz rzadziej, w gospodarstwach poszerzonych o rodzeństwo, a w minimalnym stopniu w wielopokoleniowych, którymi kierowali starsi rodzice. Niezwykle rzadko zatrudniano służbę w gospodarstwach bezdzietnych małżeństw, choć właśnie tam, z uwagi na brak rąk do pracy, ich pomoc byłaby jak najbardziej potrzebna.

Komornicy

Ostatnie z zagadnień, któremu należy poświęcić kilka uwag, dotyczy komorników, czyli dodatkowych wymienionych w spisie osób o nieustalonym pokrewieństwie z gospodarzem. Istnieje jednak prawdopodobieństwo, że część z nich była krewnymi jego żony, lecz nie ma możliwości uchwycenia tego w źródle. Ich odsetek wynosił 19,7%. Proporcje te różnią się od zaobserwowanych na ziemiach

---

⁷³ Tak było np. w 1880 r. w Londynie, zob. Radosław Poniak, *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014), 159–160.

⁷⁴ Poniak, „Wiek opuszczania”, 13–14; tenże, *Służba domowa*, 148.

ruskich, gdzie stanowili nieznaczną liczebnie grupę ludności – od 1,3 do 4,5% ogółu. Bardziej zbliżone są natomiast do tych z ośrodków położonych w zachodnich regionach Polski (11,5% ludności⁷⁵).

Wśród komorników bardzo mało było osób samotnych – kątników, które nie prowadziły samodzielnie działalności gospodarczej i pozostawały na utrzymaniu gospodarza w zamian za ewentualną pracę. Stanowili oni 2,1% wszystkich zanotowanych. Przeważająca ich większość żyła w ramach struktur rodzinnych. Grupa kątników była różnorodna pod względem wiekowym, lecz w przeważającej mierze w okresie produkcyjnym. Najstarszy z nich to 62-letni mężczyzna, a najmłodszą – 22-letnia kobieta. Mediana ich wieku wynosiła 39 lat. Nie były to zdecydowanie osoby goszczące u sąsiadów w celu wsparcia w ostatnim okresie życia, lecz traktowane podobnie, jak dalsi krewni, jako dodatkowa para rąk do pracy. Wśród nich zdecydowaną większość stanowiły kobiety (62%).

Podsumowanie

Większość ze scharakteryzowanych powyżej elementów modelu małżeństwa i gospodarstwa domowego pozwala wpisać rzymskokatolicką społeczność Siemiatycz w model zachodnioeuropejski, mimo możliwości występowania zarówno wpływów tradycji ruskich z powodu położenia geograficznego miasta, jak i kontaktów społecznych. Małżeństwo, podstawa funkcjonowania nowego ogniska domowego, zakładane było stosunkowo późno, tak przez kobiety, jak i mężczyzn. Dominującym typem gospodarstwa domowego było rodzinne proste (74%), które tworzono poprzez oddzielanie się nowej komórki od gospodarstwa rodziców. Przeciętnie miały one niewielkie rozmiary, liczyły średnio 4,3 osoby. Do cech zbliżających gospodarstwa siemiatyckie do zachodnioeuropejskich należy też mniejszy udział dalszych krewnych wśród ich członków (8,2%). Wyższy niż w modelu wschodnioeuropejskim był odsetek komorników, a także, aczkolwiek nieznacznie, służby domowej. Było to związane z usamodzielnianiem się młodych małżeństw i tworzeniem gospodarstw nuklearnych – zarówno młodzi, jak i starzy gospodarze potrzebowali pomocy w pracy i codziennych obowiązkach. Tak jak w innych przebadanych zachodnioeuropejskich społecznościach miejskich, służba domowa stanowiła element cyklu życia. Podejmowali się tego zajęcia ludzie młodzi, przygotowujący się do dorosłego życia, po wcześniejszym opuszczeniu rodzinnego domu.

---

⁷⁵ Mikołaj Szołtysek, „Mikrodemografia rodziny staropolskiej: kategorie współzamieszkania a rodzinne sytuacje opiekuńcze ludzi starych”, w: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku*, t. 1: *Aspekty społeczno-kulturowe*, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarc (Warszawa; Wydawnictwo DiG, 2016), 112.

Analiza formularzy spisowych pozwala na naszkicowanie prawdopodobnego schematu tworzenia nowych struktur rodzinnych przez wiernych parafii katolickiej. Te z dzieci, które po zawarciu związku małżeńskiego zdecydowały się pozostać w rodzinnym domu razem z własnymi rodzicami lub rzadziej z teściami, tworzyły wspólne gospodarstwo kierowane zawsze przez seniorów. Jednakże sytuacja zmieniała się wraz ze śmiercią któregoś z rodziców. Po owdowieniu bardzo często przechodził pod władzę dorosłego syna.

Na podkreślenie zasługuje też odmienna sytuacja kobiet w stosunku do mężczyzn. Były one zmuszone do samodzielnego zarządzania jednostką gospodarczą w znacznie młodszym wieku, a ich gospodarstwa cechowały się mniejszymi rozmiarami niż te prowadzone przez mężczyzn. Podobnie, jak miało miejsce w innych regionach ziem polskich i krajów europejskich, a odmiennie, niż na obszarze spoza zachodnioeuropejskiego kręgu kulturowego, ich pozycja w ostatnim okresie życia, zwłaszcza po owdowieniu, obniżała się. Tylko nieliczne siemiatyczanki stały w dalszym ciągu na czele gospodarstw. Znacznie częściej przyjmowały funkcję matki-dożywotnicy (87%) lub komornicy (62%).

Bibliografia

Źródła

Archiwum Diecezjalne w Drohiczynie. Zespół Akt Parafialnych Wniebowzięcia NMP w Siemiatyczach, III/S/4. Księga spisu parafialnego parafii Siemiatycze.

Wąsicki, Jan. *Pruskie opisy miast polskich. Departament białostocki*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1964.

Opracowania

Bogucka, Maria. „Rodzina w mieście polskim w XVI–XVII w. Wprowadzenie w problematykę”. *Przegląd Historyczny* 74 (1983), 3: 495–507.

Budzyński, Zbigniew. *Kresy południowo wschodnie do końca XVIII w.* T. 3. Przemysł: TPN w Przemyślu, Uniwersytet Rzeszowski, 2005.

Chlebowski, Bronisław, Władysław Walewski, według planu Fulipa Sulmierskiego, red. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*. T. 10. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1880.

Dobroński, Adam. „Siemiatycze pod zaborem rosyjskim”. W: *Studia i materiały do dziejów Siemiatycz*, red. Henryk Majecki, 83–115. Warszawa: PWN, 1989.

Fauve-Chamoux, Antoinette. „Rodzina a gospodarstwo w Europie przedprzemysłowej (XVI–XVIII wiek)”. *Studia Podlaskie* 5 (1995): 133–148.

Flandrin, Jean L. *Historia rodziny. Pokrewieństwo, dom, seksualność w dawnym społeczeństwie*. Warszawa: Aletheia, 2015.

Gieysztorowa, Irena. *Wstęp do demografii staropolskiej*. Warszawa: PWN, 1976.

Guzowski, Piotr. „Geneza europejskiego modelu małżeństwa”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 31 (2012): 7–41.

- Hajnal, John. „Two Kinds of Preindustrial Household Formation System”. W: *Family Forms in Historic Europe*, red. Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett, 65–104. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Holona, Emil. „Ludność miasta Pszczyna w świetle spisu z 1846 r.”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 4 (1971): 151–169.
- Jańczak, Julian. „Dom, gospodarstwo i rodzina wiejska w Wieluńskim u schyłku XVIII stulecia”. W: *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, red. Piotr Franaszek, 107–139. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.
- Kaser, Karl. „The Balkan Joint Family: Redefining a Problem”. *Social Science History* 18 (1994), 2: 243–269.
- Kopczyński, Michał. „Ludzie starzy w chłopskich i szlacheckich gospodarstwach domowych w Koronie u schyłku XVIII wieku”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 1 (2010): 111–119.
- Kopczyński, Michał. *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVI–XVIII w.* Warszawa: Wydawnictwo Krupski i Spółka, 1998.
- Kukło, Cezary. „Czy społeczeństwo polskie regulowało liczbę dzieci w rodzinach”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 51/52 (1990/1991): 19–55.
- Kukło, Cezary. *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2009.
- Kukło, Cezary. „Gospodarstwa osób starszego pokolenia w miastach na ziemiach polskich w epoce późnofeudalnej”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 58 (2010), 1: 121–133.
- Kukło, Cezary. *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998.
- Kukło, Cezary. „O porzucaniu dzieci w osiemnastowiecznej Warszawie”. W: *Ars historiae, historiae artis. Prace ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Józef Maroszek, 235–253. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2012.
- Kukło, Cezary. „Urodzić się i zestarzeć w małym mieście staropolskim”. W: *Między Zachodem i Wschodem. Studia ku czci profesora Jana Staszewskiego*. T. 2, red. Jarosław Dumanowski, 345–353. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Kwaśny, Zbigniew. „Rodzina chłopska na Śląsku w XVIII i połowie XIX w.”. W: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 2: *Przemiany społeczne a model rodziny*, red. Anna Żarnowska, 23–32. Gdańsk–Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995.
- Laslett, Peter. „Family and Household as Work and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared”. W: *Family Forms in Historic Europe*, red. Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett, 513–564. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Laszúk, Anna. *Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku*. Białystok–Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 1999.

- Maroszek, Józef. „Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI–XVIII w.”. W: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, red. Maria Kwapien, Józef Maroszek, Andrzej Wyrobisz, 88–195. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Miodunka, Piotr. „Wielkość rodziny i gospodarstwa domowego w miastach południowej Małopolski w XVII i XVIII w.”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 37 (2015), 2: 129–149.
- Miesiąc-Stępińska, Anna, Konrad Rzemieniecki, „Greckokatolicka rodzina chłopska w ziemi chełmskiej w końcu XVIII w.”. *Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 59 (2009), 91–110.
- Najdus, Walentyna. „Rodzina i domownicy rzemieślnika polskiego w latach 1772–1918 na podstawie materiałów małopolskich”. W: *Społeczeństwo polskie XVIII i XIX w. Studia o rodzinie*, red. Janina Leskiewicz, 13–81. T. 9. Warszawa: PWN, 1991.
- Nietyksza, Maria. „Urbanizacja doby przemysłu a przemiany demograficzne”. W: *Przełomy w historii. XVI Powszechny zjazd Historyków Polskich. Wrocław 15–18 września 1999 roku. Pamiętnik*, red. Krzysztof Ruchniewicz, Jakub Tyszkiewicz, Wojciech Wrzesiński. T. 3, cz. 1, 275–283. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2001.
- Obraniak, Włodzimierz. „Sytuacja demograficzna komorników i czeladzi chłopskiej w wieluńskim w końcu XVIII w.”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 2 (1968): 109–117.
- Okólski, Marek, Anna Fihel. *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2012.
- Poniat, Radosław. *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014.
- Poniat, Radosław. „Wiek opuszczania rodzinnych gospodarstw domowych w epoce stanisławowskiej w świetle zeznań sądowych”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 35 (2014): 7–40.
- Rzemieniecki, Konrad. „Cykl rozwojowy gospodarstwa chłopskiego na przykładzie wsi parafii Będków (na podstawie spisu ludności z 1791 r.)”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 26 (2005): 117–130.
- Rzemieniecki, Konrad. „Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 29 (2010): 29–68.
- Szołtysek, Mikołaj. „Households and Family System in Early Modern Europe”. W: *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750*. Vol. 1: *Peoples and Place*, red. Hamish Scott. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Szołtysek, Mikołaj. „Mikrodemografia rodziny staropolskiej: kategorie współzamieszkiwania a rodzinne sytuacje opiekuńcze ludzi starych”. W: *Ludzie starzy i starość na ziemiach polskich od XVIII do XXI wieku*. T. 1: *Aspekty społeczno-kulturowe*, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarz, 98–131. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016.

- Szołtysek, Mikołaj. „Three Kinds of Preindustrial Household Formation System in Historical Eastern Europe: A Challenge to Spatial Patterns of the European Family”. *The History of The Family* 13 (2008), 3: 225–257.
- Szukała, Michał. „Piaseczno w połowie XIX wieku – struktury gospodarstw domowych i ruchliwość społeczna mieszkańców”. *Przegląd Historyczny* 53 (2012), 4: 885–997.
- Wall, Richard. „Characteristic of European Family and Household System”. *Historical Social Research* 23 (1998), 1/2: 44–66.
- Wall, Richard. „Elderly Persons and Members of Their Household in England and Wales from Preindustrial Times to the Present”. W: *Aging in the Past. Demography, Society and Old Age*, red. David Kertzer, Peter Laslett, 81–106. Berkeley: University of California Press, 1995.
- Wyrobisz, Andrzej. „Typy funkcjonalne miast polskich XVI–XVIII w.”. *Przegląd Historyczny* 72 (1981), 1: 25–49.

Wielkość i struktura gospodarstw domowych w Siemiatyczach w 1807 roku

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki badań nad strukturą i wielkością gospodarstw domowych w społeczności rzymskokatolickiej w Siemiatyczach. Celem było odkrycie ustalenie modelu gospodarstw domowych. Brytyjski demograf John Hajnal wprowadził podział kontynentu europejskiego na dwie strefy: zachodnią, która charakteryzowała się m.in. dominacją gospodarstw prostych, dużą liczbą komorników i służby, oraz wschodnią, w której większość gospodarstw było wielorodzinnych, a służby i komorników niewiele. Badacze z innych krajów zaczęli wskazywać na większe zróżnicowanie form rodzinnych. Pytanie więc brzmi: czy społeczność z Siemiatycz, znajdujących się na wschodnich obszarach ziem polskich, zbliżona była do wschodniego czy zachodniego wzorca. Odpowiedź uzyskano, analizując spis ludności parafii rzymskokatolickiej z 1807 roku. Posłużono się typologią gospodarstw domowych autorstwa Petera Lasletta. Wyniki badań pokazują, że cechy demograficzne gospodarstw siemiatyckich bliższe były modelowi typowemu dla Europy Zachodniej niż Wschodniej. Zdecydowana większość gospodarstw były to jednostki rodzinne proste (77%). Udział służby domowej oraz komorników wśród domowników był większy niż we wschodnim modelu i zbliżony do wielkości zaobserwowanych w miastach centralnej Polski i zachodniej Europy. Siemiatyczanie po zawarciu związku małżeńskiego szybko się usamodzielniali, a ci, którzy pozostawali w gospodarstwie rodziców, godzili się na ich dominację, bowiem nie zaobserwowano zwyczajów, aby starzy rodzice zrzekli się funkcji kierownika gospodarstwa domowego.

Słowa kluczowe: gospodarstwo domowe, struktura, typologia Petera Lasletta, model, Siemiatycze

The Size and Composition of Households in Siemiatycze in 1807

Summary

The article presents the results of the research into the structure and size of households in the Roman Catholic community of Siemiatycze. It has been written to identify the dominant model of households. John Hajnal, a British demographer, introduced a division of the European continent into two spheres: western, which may be characterised, *inter alia*, by the dominance of simple households with a high number of servants and tenants; and eastern, where the majority of households were multi-family with a low number of servants and tenants. Researchers from various countries have begun to highlight an increasing diversity of family forms. The main question is whether the community of Siemiatycze – which is situated in eastern Poland – is closer to eastern or western model. The answer was found while analysing the 1807 census of the Roman Catholic parish in question. The typology of households that has been used was created by Peter Laslett. The results indicate that demographic features of the Siemiatycze households were closer rather to the model typical of western Europe. The overwhelming majority of households were simple family units (77%). The participation rate of servants and tenants was higher than the one in the eastern model and similar to the quantities in the towns of central Poland and western Europe. The inhabitants of Siemiatycze after contracting a marriage quickly became independent, and the ones who stayed on in their parents' households accepted their dominance, as there were no cases of renouncing the function of household heads by the parents.

Keywords: household, structure, Peter Laslett's typology, model, Siemiatycze